

Buxoro xonligi va amirligi elchilik a'loqalarining manba va adabiyotlarda yoritilishi.

Toshmirzayeva Dilafro'z Alimardonova

Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix Mamlakatlar va yo'nalishlar bo'yicha 3- kurs 8 ts talabasi

Annotatsiya: Maqolada Buxoro xonligi va amirligi elchilik a'loqalarining manba va adabiyotlarda yoritilishi tadbiq etilgan.

Аннотация: В статье применяется освещение посольских отношений Бухарского ханства и Эмирата в источниках и литературе. Abstract: In the article, the coverage of the embassy relations of the Khanate of Bukhara and the Emirate in sources and literature is applied..

Kalit so'zlar: Buxoro amirligi, элчи, Рус элчилари, хонлик, савдо алоқалари, транзит савдо, тадқиқотчи, элчилик манбалари, савдо карвони, иқтисодий муносабат.

KIRISH

O'zbekistan o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach, jamiyatimiz xayotining barcha soxalarida tubdan o'zgarishlar va isloxotlar amalga oshirila boshlandi. Vatanimiz mustaqilligi barcha soxalarda bo'lgani kabi, tarixchi olimlar zimmasiga xam mas'uliyatli vazifalarni yukladi. Jumladan, sovet xukmronligi yillarida soxtalashtirilgan tariximizni turli tazyikdardan xoli ravishda haqqoniy va ob'ektiv yoritish vazifasi tarixchi olimlar oldiga qo'yilgan asosiy talablardan biriga aylandi. O'zligimizni anglash, vatanimiz tarixiga nisbatan xolis va haqqoniy qarash, milliy qadriyatlarimizning qayta tiklanishi aynan mustaqillik sharofati bilan yuzaga chikdi.

O'rta Osiyo davlatlari o'zoq davrlar mobaynida Xitoy, Xindiston, Eron, Afgoniston va Sharqdagi boshqa mamlakatlar xamda Rossiya bilan iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarda bo'lib keldilar. Ayniqsa, O'zbekistonning qo'shni davlatlar bilan hozirgi kundagi yaqin do'stona aloqalar o'rnatishga qaratilgan tashqi siyosatining ildizlari usha o'zoq tarixiy davrlarga borib taqaladi.

MUXOKAMA VA NATIJALAR.

XVI-XIX asrlarda O'rta Osiyoda uchala xonlikning hukmronlik davrida Buxoro, Xiva, Toshkent, Qo'qon savdogarlari Xindiston, Eron, Qoshg'ar, Sibir, Qozoq va No'g'oy xonliklariga tovar olib borib savdo-sotik qilardilar. Asrlar

davomida bu iqtisodiy aloqalar xonliklarning xo‘jalik xayoti - ikdisodiy va madaniy taraqqiyotiga, ayniqsa shaxarlar hayotining rivojlanishiga sezilarli turtki bo‘lgan edi.

Shu jumladan, Buxoro xonligining qo‘shni sharq davlatlari bilan savdo-iqtisodiy munosabatlari usha mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy axvoliga bog‘lik xolda tarixiy manbalarda o‘z ifodasini topgan.

Buxoro xonligining, kolaversa xar uchchala xonlikning qo‘shni Sharq mamlakatlari bilan savdo aloqalarini o‘rganishda qo‘lyozma manbalar, rus elchilari va diplomatlarining faoliyatlari bilan bog‘liq yozma yodgorliklar katta rol o‘ynaydi. Ular, xususan Sharq davlatlarining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tarixi hakida ham qimmatli ma‘lumotlar qoldirganlar. Masalan, Buxoro xonligi va u bilan bog‘lik xolda bir qator Sharq mamlakatlari haqidagi muhim ma‘lumotlar savdogarlar va qochqor rus asirlarining axborotlarida ham ўz aksini topgan.

Eslatib o‘tish joizki, ilmiy ma‘lumotlar davr jixatidan birmuncha kechroq chop kilingan. Masalan: XVI-XVIII asrlardagi rus elchi va diplomatlarining materiallari asosan XIX asrlarda nashr qilingan. Lekin, O‘rta Osiyo xonliklarining qo‘shni Sharq davlatlari bilan savdo aloqalari haqidagi xabarlari asosan, XVIII asr oxirlari va XIX asr boshlarida chop qilingan asarlardan o‘rin olgan.

V.V.Bartol’dning yozishiga ko‘ra, XVI asrdan boshlab Buxoro xonligining tashqi aloqalariga doir ma‘lumotlar Rossiyaga no‘g‘oy knyazlari orqali yetib kelgan ekan.

Ma‘lumki, O‘rta Osiyo xonliklarining qo‘shni davlatlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalari qanchalik zarur va axamiyatli bo‘lmasin, bu aloqalar ichki ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlarda barqarorlik yuqligi tufayli tranzit savdo uchun yaxshi imkoniyatlar ochib bera olmagan. Zero, tranzit savdo O‘rta Osiyo uchun muxim rol uynardi. Shu bilan birgalikda, so‘nggi o‘rta asrlarda - jaxon savdo yo‘llarining o‘zgarishi, buyuk geografik kashfiyotlar, Eronning doimiy ravishda Turkiya va O‘rta Osiyo xonliklari bilan xarbiy ziddiyatlari, XVI asrdan boshlab o‘rta Osiyodagi siyosiy beqarorlik Movarounnaxrning oldingi dovrug‘iga, ya‘ni uning jaxon tranzit savdo markazi maqomiga putur yetkazgan. Shuning uchun, XVI asrdan boshlab O‘rta Osiyo Rossiya bilan savdo aloqalaridan: kuproq va ishonchliroq manfaatdor bula boshlagan. Asta-sekin Moskva davlati O‘rta Osiyoning tashki savdosida muxim rol o‘ynay boshlagan.

Ikkinchi tomondan, g'arbda kapitalistik munosabatlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi Yevropa davlatlarining Sharq davlatlariga yaqinlashuviga sabab bo'ldi. Jumladan, ingliz savdo kompaniyasining vakili A. Jenkinsonning O'rta Osiyoga yuborilishi (XVI asr) bu xarakterning yaqqol isboti edi. Biroq A. Jenkinsonning hisobot va ma'lumotlari O'rta Osiyo xonliklari tashqi iqtisodiy munosabatlari tarixi uchun qimmatli material ekani biz uchun muxim ¹

A. Jenkinson sayoxatining maqsad va vazifalari tarixchilar tomonidan bir qadar o'rganilgan. Ammo tadqiqotchilar bu masalaga xar bir xolda o'zlarining maqsadlari nuqtai nazaridan yondoshganlar. Masalan: Yu.A. Sokolov, "Moskva kompaniya"sining asosiy maqsadlaridan kelib chiqqan xolda, Xindistonga Rossiya Sharq bilan savdo aloqalari olib borgan yullari orqali kirib borishi lozim edi, deb xisoblab, quyidagicha yozgan: «Inglizlarning Rossiya orkali Xindistonga kirib borish yulini qidirib topish ishiga kompaniyaning eng faol vakillaridan biri Antoniy Jenkinson asos solgan» ²

Demak, A. Jenkinsonning O'rta Osiyoga sayoxat qilishidan asosiy maqsad xonliklar orqali Xdovdistonga boradigan eng yaqin va qulay yulni topishdan iborat bo'lgan. У Ўрта Осиёда савдо ишларини йулга қуйиш ниқоби остида Бухорога боришга рухсат олган.

Рус олими С.В.Жуковский Женкинсоннинг Бухорога бориши хақидаги фикрларини баён қилиб қуйидагича ёзади: "Айтиш қийин, нахотки Женкинсон чиндан ҳам Иванн Грознийни ўз томонига оғдириб олган, ва гуё Ivan Grozniy inglizlarga yokish uchun uni O'rta Osiyoga borishiga ruxsat bergan. Jenkinsondan balki podsho (Ivann Grozniy - R.A.) foydalangandir va uni, 1557 yilda Rossiyada erkin savdo qilishlari uchun ruxsat surab xadya va tortiqlar bilan Moskvaga kelgan Xiva va Buxoro elchilik missiyasiga javob tariqasida Jenkinsonni Buxoro va Xivaga elchi qilib yubormadimikan?» ³.

Yuqoridagi fikrlarga tayanib, aytish mumkinki, Jenkinson Moskva Rusining Buxoroga yuborgan birinchi rasmiy elchisi edi. Uylaymizki, Jukovskiyning ikkinchi fikri haqiqatga yaqin bulsa kerak, ya'ni podsho O'rta Osiyo bilan savdo aloqalarini

¹ Антоний Женкинсон 1558 йилда Моквага Лондон савдо компаниясининг вакили сифатида ташриф буюрган, ҳамда Россия подшоши Иван ГУнинг ёрлиги билан Хива ва Бухорога келган эди: Женкинсон Антоний. Путешествие в С р е д н ю А з и ю в 1558 — 1560 гг. //А н г л и й с к и е п у т е ш е с т в е н н и к и в М о с к о в о м в о с т а р - с т в е в ХУ 1 в е к е. /Пер. с англ. Ю.В.Готье. - М.: ОГИЗ. 1937.

² Соколов Ю.А. К вопросу о причинах провала английских устремлений в Восточную Европу, Среднюю Азию и Персию (XV 1 — XVII вв.) //Труды САГУ. Вып. 68. 1955. с. 17.

³ Жуковский С. В. Сношения России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие. - Пг., 1915. - С.3

oʻrnatish maqsadida ingliz savdogari Jenkinsonga rasmiy yorlik bergan. Jenkinsonning Rossiya nomidan Oʻrta Osiyoga junatilishi Rossiyaning Oʻrta Osiyo savdosida maʼlum bir manfaati boʻlgani tasdiqlaydi va Rossiya bilan Oʻrta Osiyo oʻrtasida savdo aloqalarining rivojlanishiga yoʻl ochgan.

1558 yil 23 dekabrda Jenkinson Rossiya podshosi Ivan IV ning ishonch yorligi bilan Buxoroga keladi va u yerda savdoning xolati bilan tanishadi. Jenkinson Moskvaga kaytayotganida u bilan birga Buxoro, Urganch, Balx elchilari xam birga kelishgan.

Tarixchi P. P. Ivanov missiyami baxolab, Rossiya bilan Oʻrta Osiyo Oʻrtasida savdo-iktisodiy munosabatlarni Jenkinson kashf etmagan. Jenkinson bilan Moskvaga kelgan savdo karvoni 1000 tuyadan iborat boʻlgani avvaldan Moskva - Oʻrta Osiyo savdo munosabatlari anʼanaviy darajada boʻlganidan dalolatdir, deb yozgan edi⁴ Xaqiqatdan xam, 1556 yil Astraxan bosib olinganda, bu yerda Oʻrta Osiyo savdogarlari boʻlgani maʼlum. Ular oʻz tovarlari bilan Moskva davlati ichkarisigacha kirib borgan. Fikrimizcha, P. P. Ivanovning bu muloxazasida xaqiqat bor.

Maʼlumki, XVI asrdan boshlab Oʻrta Osiyo xonliklarining Moskva bilan savdo aloqalari rasmiy tus ola boshlaydi. Bizni bu oʻrinda Jenkinson tomonidan Buxoroning qoʻshni Shark davlatlari bilan aloqalari xaqida bergan maʼlumotlari axamiyatlidir.

Jenkinsonning Buxoroga kelishi arafasida Oʻrta Osiyo Xindiston va Eron bilan faol savdo iqtisodiy aloqalar oʻrnatgan edi. Jenkinson, "Buxoroda savdogarlarning xar yilgi yigʻilishi boʻlib, u yerga Xindiston Eron, Balx, Rossiya va boshqa davlatlardan savdogarlar katta karvonlar bilan kelib yigʻilib turadi"⁵, - deb yozgan edi.

Bu xolat XVI asr Oʻrtalarida Buxoro kadimgiday xalqaro savdo markazlaridan biri boʻlib qolganligidan dalolat beradi. Lekin baʼzi mualliflar Ushbu masalaga shubxa koʻzi bilan qaradilar. Masalan, M.Yuldashev - "Jenkinsonning Buxoro savdosi xaqidagi maʼlumotlarini toʻliq xakikat deb bilish kiyin. Aftidan savdoda raqobatchi boʻlishi mumkin boʻlgan savdogarlarni bu savdodan chalgʻitmokchi boʻlgan boʻlsa kerak. Buxoroda xar yili Xindiston, Eron, Buxoro, Rossiyadan kelgan savdogarlarning yigilishi boʻlib turadi, deb yozib, Jenkinson yana koʻshib qoʻyadi, «guyoki bu savdogarlar shu darajada kashshoqki, ular xam tovarlar olib kelishiga

⁴ Иванов П. П. Очерки по истории Средней Азии (XVI — середина XIX вв.). - М.: ИВЛ. 1958. - С. 76.

⁵ Дженкинсон А. Ушааср. - Б. 184.

qaramay bu tovarlarni xatto uch yillab sotadi, shuning uchun bu yerda foydali savdo qilish uchun xech kanday ishonch yuq”, - deb yozadi⁶.

Ba’zi tarixchilarning fikricha, Jenkinson Angliya manufak- turalarida to’qilgan movut matolarni O’rta Osiyoda sota olmagan uchun ataylab Buxorodagi xind savdogarlarining faoliyati va rolini pasaytirgan. Jenkinsonning ma’lumotlariga ko’ra, xind savdogarlari Buxoroga quyidagi mollarni olib kelishgan: salla uchun ishlatiladigan yupqa oq mato, kuylak uchun ishlatiladigan oq matolar. Buxorodan esa xind savdogarlari ipak matolar, oshlanmagan teri, dullar va otlar olib ketgan, lekin karazeya va movut matolarini kadrlashmagan⁷.

Shunday qilib, Jenkinsonning ma’lumotlariga asoslanib aytish mumkinki, Buxoro bilan Xindiston O’rtasida barkaror savdo aloqalari o’rnatilgan bo’lgan. Bu savdodagi asosiy tovarlardan biri indigonil buyogi bulgan. Nil buyogi shu kadar kup ediki, uni sotish uchun Xindiston savdogarlari ikki-uch yillab qolib ketardi.

XVI asrda ikkala davlat O’rtasidagi savdo va diplomatik aloqalar jonlanganini tasdiklovchi ma’lumotlar mavjud. Jumladan, Abdullaxon davrida Buxoro bilan Rossiya O’rtasida diplomatik aloqalar o’rnatilgan. 1585 yil Buxorolik elchi Muxammad Ali Rossiya podshosi Fyodor Ivanovichga Abdullaxon nomidan tortiqlar olib kelgan, xadyalar tarkibida 40 pud nil buyogi dam bo’lgan⁸.

Bu ma’lumot, o’sha davrda Buxoro bilan Xindiston O’rtasidagi savdoda Buxoroning tranzit mollar bozori vazifasini o’taganligidan dalolat beradi. N.I.Kostomarov va M.V.Fexnerlar o’z asarlarida Buxoro orqali xind tovarlarining Rossiyaga keltirilishi dadida yozib qoldirgan.

Rus manbalarining bergan ma’lumotlariga ko’ra, o’zok vaktlardan buyon davom etib kelayotgan baxs XVI- XVII asrlarda O’rta Osiyo Rossiya uchun - Xindistonga kirib borish yulida bir vajmi, yoki rus xukumatining manfaatlariga xizmat qiladigan Sharkning muxim mintaqasi - yirik savdo markazimi, degan savolni tug’dirdi⁹. XX asrning boshlarigacha bo’lgan ko’plab tarixchilar birinchi nuqtai nazarning tarafdorlari bo’lib, ular Rus podsholari O’rta Osiyoga jo’natadigan

⁶ Юлдашев М.Ю. К истории торговых и посольских связей Средней Азии с Россией в XVI - XVII вв. - Ташкент. 1964, - С.18-19.

⁷ Дженкинсон А. Уша асар. — С.185 .

⁸ Дженкинсон А. Уша асар. — С.185 .

Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Ч .1. - JL: Изд-во АН СССР. 1932. - С.9.

⁹ Веселовский Н.И. Прием в России и отпуск среднеазиатских послов в XVII и XVIII столетиях //Журнал Министерства народного просвещения. — СПб., 1884. Кн.: 7; Уляницкий В.А. Уша асар.; Бартольд В.В. История изучения Востока в Европе и России.

elchilarining aksariyatiga rus qullarini sotib olish va Xindistonga boradigan eng yaqin, qulay va xavfsiz savdo yulini topish topshirilgan, deb xisoblaydilar.

Sovet adabiyotida bu kabi nuqtai nazarni Ye.V.Bunakov, P.P.Ivanov, D.M.Lebedevlar qo‘llab quvvatlaganlar. Ularning fikricha, Xindistonga kirib borish ruslar uchun natija bermagan taqdirda ham, O‘rta Osiyoga boradigan йул маълум бир маънода нафакат топилди, балки ўзлаштирилди ҳам¹⁰.

Fikrimizcha, ikkinchi qarash haqiqatga yaqin ko‘rinadi. Masalan: O‘rta Osiyoga Rossiyaning munosabati masalasi tarixchi N.B.Baykova asarida o‘z aksini toptan. Muallif inkilobgacha bo‘lgan tarixchilar va yuqorida nomlari tilga olingan olimlarni to‘g‘ri tanqid qilgan. N.B.Baykovaning fikricha, Ўрта Осиё хонлиklariga boradigan savdo yo‘llari XVI asrdayok Rossiyaga ma‘lum bo‘lgan. Uning ta’kidlashicha, Rus davlati Xindistonga boradigan yo‘lni qidirib O‘rta Osiyoga boradigan yo‘lni ochgan va o‘zlashtirgan. Aslida esa O‘rta Osiyodagi Xiva va Buxoro bozorlarida rus savdogarlari xind savdogarlari bilan uchrashganlar, rus xukumatiga qulayrok yulni, ya’ni xindlar uchun odatiy bo‘lgan Astraxan, Kaspiy dengizi va Eron orqali boradigan yo‘lni ko‘rsatganlar¹¹

XULOSA

Yuqoridagi elchilik aloqalari manba va adabiyotlarda yoritilishicha xulosa qilish mumkinki, Rossiya, Hindiston va Eron mamlakatlari o‘rtasidagi savdoda Buxoro vositachi vazifasini o‘tagan. XVI asrda Rossiya Xindiston bilan diplomatik munosabatlar urnatmagan, ammo Eron va Urta Osiyo orkali savdo qilish yuli bilan Xindiston - Buyuk Mo‘g‘ullar davlati bilan rasmiy munosabatlar o‘rnatish sari yo‘l tutgan. O‘zbekistonning qo‘shni davlatlar bilan hozirgi kundagi yaqin do‘stona aloqalar o‘rnatishga qaratilgan tashqi siyosatining ildizlari o‘sha uzoq tarixiy davrlarga borib taqaladi.

¹⁰ вропе и России. 2 Лебедев Д.М. География в России XVII века: (Допетровский период). — М.-Л.: Изд-во АН СССР. 1949. - С. 106.

¹¹ Байкова Н.Б. Уша асар. — С. 10.

REFERENCES

1. Алимова Р. Р ЎРТА ОСИЁ ХОНЛИКЛАРИНИНГ ҚЎШНИ ДАВЛАТЛАР БИЛАН ДИПЛОМАТИК ВА САВДО-ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАРИ (XVI-XX АСР БОШЛАРИ РУС ТАРИХШУНОСЛИГИ ВА МАНБАЛАРИ АСОСИДА) Тошкент-2017 йил
2. Хофиз Таниш Ал-Бухорий. Абдуллонома. (“Шарафномаи шохий). - Тошкент: Шарк, 2000. 288 б.
3. 22. Байкова Н.Б. Рол Средней Азии в русско-индийских торговых связях (первая половина XVI-вторая половина XVIII в.). — Ташкент: Наука, 1964. - 192 с.
4. Iskandar, O. (2023). The Organization of the Khorazm Soviet Republic. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(4), 794-798.
5. Ismadiyarov, Y., Nabiulina, L., Matnazarova, M., Mulaahmetov, R., Suleimenova, U., & Satimbekova, A. (2021). Multicomponent Structural and Logical Model of Innovative Management in Higher Education and the Mechanisms for its Implementation. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности, (3), 187-195.
6. Ochilov, I. (2023). IMPORTANCE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN FORMING THINKING AND SKILLS IN HISTORY LESSONS. Science and innovation, 2(B4), 481-484.
7. Omongaldi o'g'li, O. I. (2023). QADIMGI DAVRLARDAGI KO'CHMANCHI SAK, MASSAGET QABILALARI HAQIDA MUSHOHADALAR. IQRO JURNALI, 2(2), 597-600.
8. Omongaldi o'g'li, O. I. (2022). QADIMGI XORAZM SIRLI QAL'ALARI. PEDAGOGS jurnali, 10(4), 182-185.
9. Abdurahmanova, M., & Malikova, Z. (2022). О ‘ZBEK TILIDA SOTSIOLEKT. FAN, TALIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA, 1(2), 104-107.
10. Iskandar, O. (2022). XIVA TARIXI VA RIVOJLANISHIDA TURIZMNING AHAMIYATI. PEDAGOG, 1(3), 327-329.